

Praepositura in solitudo: Ostrovská cella Baštiny (Teslín) a archeologie nejmenších řádových založení

Karel Nováček – Libor Petr

Probošství Baštiny založil ostrovský klášter v předhusitském období v odlehlé části souvislého brdského lesa. Studie, jež vychází z povrchového průzkumu zaniklé lokality v r. 2008, zkoumá vnitřní uspořádání a zázemí tohoto svěbytného monastického areálu a porovnává výsledky se stavem poznání závislých mnišských domů malého rozsahu v západní Evropě.

klášterní dependence – benediktýni – povrchový průzkum – palynologie – Brdy – pozdní středověk

Praepositura in solitudo: The Ostrov cell of Baštiny (Teslín) and the archaeology of the smallest monastic foundations. *The Baštiny Priory was founded by the Ostrov monastery in the pre-Hussite period in an outlying part of an extended forest in the Central Bohemian Uplands of Brdy. This study, which is based on a surface survey, examines the internal arrangement and the background of this unique monastic site and compares the results with the state of knowledge of small monastic houses in other parts of Europe.*

monastic dependencies – Benedictines – survey – palynology – Brdy forest – Late Middle Ages

Pobočné řeholní domy – celly, probošství, převorství (prioráty) – zaujaly na sklonku raného středověku místo ve stále pestřejší mozaice forem zasvěceného života v českých zemích.¹ Ačkoli fenomén klášterních dependencí byl u nás oproti západní Evropě opožděn o tři až pět staletí,² dosáhly během 14. stol. jejich fundace pozoruhodné dynamiky. Jejich zakladateli byly v českých zemích v první řadě mnišské kláštery (zejména benediktýni, v menší míře cisterciáci), zájem o zakládání a rozvoj dependencí byl však ze strany jednotlivých opatství značně rozdílný (Hledíková 1997, 12–13). Ani v zemích západní Evropy nebylo geografické rozložení závislých řádových domů pravidelné³ a jejich význam ve struktuře monastických institucí kolísal do té míry, že je legitimní otázka, zda má smysl vyčleňovat celly a probošství jako samostatné badatelské téma. Nejnovější práce o anglických a velšských pobočných domech (Heale 2004) odpovídá na tuto otázku kladně, dependence se ve světle bohatých anglických pramenů nejeví jako pouhé zmenšeniny klášterů, nýbrž jako svérázná kategorie řádových ústavů, projevující se vedle svých malých rozměrů mnoha dalšími specifiky a odlišnostmi od mateř-

¹ Práci věnujeme prof. Petru Sommerovi k jeho jubileu.

² Počátky konventních dependencí jako právní kategorie jsou spojeny s cášskými synodami: až v Capitulare monasticum z r. 817 se pod pojmem *cella* rozumí klášteru podřízená expositura, která musí být osazena nejméně šesti mnichy (MGH Capit. I, 346), zatímco v předchozích staletích mělo označení *cella* širší významy. Od 2. pol. 9. stol. se začínají označovat závislé konventy také jako probošství – prepozitury (MGH Conc. 4, 321, 333) a oba pojmy se od této doby používaly souběžně jako synonyma pro všechny konventní dependence. Ve 12. stol. se k nim přidává termín priorát, alternativně byla používána řada dalších (*monasteriolum, abbatiola, domus, ecclesiola, locus* atd.: Felten 1999, 218). Kláštery nižšího statutu a velmi omezené velikosti lze předpokládat jako obvyklý jev i hluboko před cášskými synodami, disponujeme i archeologickými příklady (Wand 2001). Požadavek nejméně šestičlenného konventu musel být brzy seznán maximalistickým – u clunyaků, ale také např. v pozdně středověké Anglii nebyly vzácné celly osazené dlouhodobě třemi, dvěma, či dokonce jen jedním řeholníkem (Heale 2004, 178, app. 3).

³ Omezíme-li se na hrubé kvantitativní srovnání, pak Čechy svými téměř třiceti středověkými benediktýnskými probošstvími vysoce překonávají Bavorsko (Hemmerle 1970) uvádí šest probošství, ale jeho seznam není úplný) a plně se vyrovnají Anglii a Walesu, kde existovalo celkem 88 cell domácích benediktýnů (Heale 2004, map 1). Nesrovnatelně vyšší počet benediktýnských dependencí ovšem vznikl ve většině regionů Francie a v jihozáp. Německu. Systematická inventarizace v osmi departementech jižní Francie dospěla k počtu výrazně přesahujícímu šest set lokalit (Reynaud et al. 2002, carte 1–8); podle velmi orientačního propočtu tak připadalo jedno probošství v této oblasti na 65 km², zatímco v Čechách na ca 1700 km².

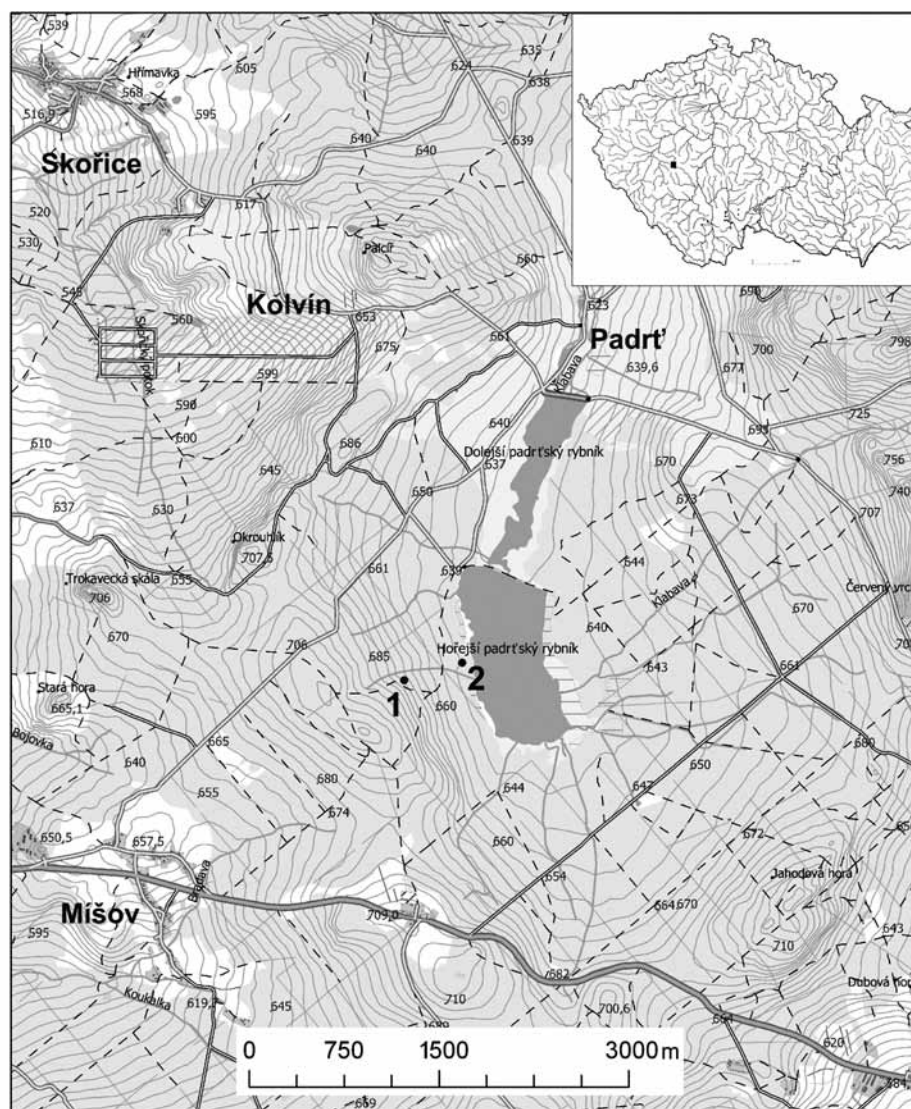
ských domů. Např. pro ekonomické chování anglických pozdně středověkých cell byla příznačná téměř úplná samostatnost v zacházení s příjmy a současně využívání výhod plynoucích ze snadného přístupu ke zdrojům a kontaktům zřizujících konventů. Důležitým rysem dependencí bylo jejich úzké sepejetí s prostředím vesnic a malých měst, jimž proboštství na jedné straně zprostředkovávala různé prvky monastické kultury, na druhé straně se angažovala v pastorační činnosti, v rozvoji lokálních světeckých kultů, zajišťovala anniversaria a reprezentaci místním donátorům střední majetkové úrovně apod. Každodenní život v cellách byl často spojen s odchylkami od životního stylu a standardů velkých klášterů, kvůli nimž byl fenomén cell provázen ambivalentním hodnocením ze strany řádových autorit. Martin Heale popírá zakořeněnou představu o výlučně administrativní úloze dependencí: ve skutečnosti jen nemnoho anglických pobočných konventů vzniklo jako pouhé správní a hospodářské středisko, účely fundací byly mnohostranné a v řadě ohledů paradoxní. U většiny proboštství, kde to prameny umožňují sledovat, vystupuje do popředí spirituální a intelektuální složka jejich působení.

V českém prostředí je stanovení významu, funkcí, ale také architektonické podoby a uspořádání pobočných domů, obtížnějším úkolem. Naprostý nedostatek písemných pramenů k jejich dějinám, způsobený likvidací administrativní agendy mateřských domů během 15. stol., se pojí se zánikem většiny proboštských budov i kostelů. Problematika klášterních cell bude vyžadovat ještě značné badatelské úsilí, v němž archeologii připadne zásadní role. Je potěšitelné, že vedle ojedinělých starších materiálů (*Wolf 1970; Reichertová 1985* aj.), encyklopedického přehledu (*Vlček – Sommer – Foltýn 1997*) a dvou stručných úvodních reflexí problému (*Sommer 1991, 95; Hledíková 1997, 12–13*) se v posledních letech tomuto tématu začíná věnovat systematictější pozornost (*Foltýn 2000; 2006; Foltýn – Kovář 2006*).

Dosavadní pokusy o třídění přepestré skupiny pobočných domů nejsou příliš přesvědčivé: středověká terminologie byla, jak už jsme naznačili, nevyhraněná a složitou souvislost mezi označením domu v pramenech, jeho právním postavením, velikostí, řádovou a chronologickou příslušností, převládajícím účelem a prostorovým uspořádáním nelze uchopit pomocí jednoduchého klasifikačního klíče. Naposledy odmítl pokusy o stanovení rozdílu mezi cellou a proboštstvím na základě velikosti (proboštství od tří, čtyř řeholníků výše apod.) nebo podle účelu (celly jako výlučně hospodářsko–správní expozitury oproti religiózně zaměřeným proboštstvím) *M. Heale (2004, 4–9)* a označil je buď za příliš arbitrární (stalo se snad příchodem jednoho mnicha z celly proboštství?), nebo za zavádějící. Ani dělení proboštství na „konventuální“ (více než šest mnichů, významné příjmy, existence kvadratury) a „venkovská“ (přibližně tři mniši, areál s rozvolněným půdorysem, obytná část často redukována na jednu stavbu; *Reynaud et al. 2002, 121*) nelze akceptovat; ostatně výsledky archeologického výzkumu ho, jak se zdá, nepotvrzují (viz níže). Ostřejší hranici bude možno vést nikoli uvnitř skupiny pobočných konventů, ale spíše mezi konventními a nekonventními dependencemi.⁴ Poměrně jasný předěl byl zřejmě vnímán také mezi konventními dependencemi a poustevnami (eremitorii), tj. sídly bez statutu i obediencie, ačkoli tento rozdíl může být zamlžen četnými doklady pousteven, které byly přeměněny na klášterní proboštství, nebo eremitorií existujících v dlouhodobé symbióze s benediktýnskými kláštery (ve Slezsku např. *Derwich 2001*, zejm. 137–138).

Proboštství ostrovského kláštera na Baštinách (v Teslíně), založené kolem poloviny 14. stol. a zaniklé počátkem husitských válek, je příkladem pobočného řeholního domu, k jehož založení vedly především spirituální pohnutky. Lokalita leží uvnitř brdského lesního komplexu v nadm. výšce téměř 700 m, izolována od souvislého osídlení na Spálenopoříčsku a Rožmitálsku (*obr. 1*). Přesto, či snad právě proto přitahovala pozornost historiků a dostalo se jí už několika zpracování (*Lego 1900; Podlaha 1900; Kopáček 1930; Smolová 2007*). Také archeologicky byl areál již vícekrát sledován (*Rožmberský 1989; Korený 2004*). Protože do těsné blízkosti zaniklého proboštství mělo být podle představ části politické reprezentace ČR umístěno vojenské zařízení armády USA s rozsáhlou infrastrukturou,

⁴ Nekonventními dependencemi označujeme různé formy od kláštera odloučených hospodářských, rezidenčních a správních jednotek, v nichž mohli krátkodobě i po delší dobu působit také řeholníci (grangie, rezidenční dvory, klášterní hrady a tvrze, opatské a převorské rezidence, inkorporované fary, městské domy, klášterní školy apod.).

Obr. 1. Benediktinská cella Baštiny (Teslín) v Brdech – geografická situace. 1 – poloha celly, 2 – místo odběru palynologického a chemického profilu.

Autoři kresběné a fotografické dokumentace: 1–6 K. Nováček, 7 L. Petr, 8 K. Nováček s použitím podkladů L. Svobody (1998, obr. 5) a D. Houškové ed. (1994, 105).

Fig. 1. Baštiny (Teslín), Benedictinian cell in Brdy forest – geographic location. 1 – position of cell, 2 – place of recording of palynological and chemical profile.

Authors of drawn and photographic documentation: 1–6 K. Nováček, 7 L. Petr, 8 K. Nováček using source documents of L. Svoboda (1998, obr. 5) and D. Houšková ed. (1994, 105).

pokládali jsme za nutné urychleně ověřit povrchovým průzkumem stav dochování reliktů a riziko jejich likvidace plánovanou stavbou. Průzkum proběhl v červenci 2008 a byl kombinován s palynologicko–chemickým výzkumem rašelínových sedimentů, neboť kromě základních dokumentačních cílů jsme si kladli i některé obecnější otázky týkající se prostorové struktury proboštství a povahy jeho zázemí.

Povrchový průzkum

Zaniklý monastický areál leží 1850 m severně od současné samoty Teslíny na severových. svahu kóty 719 m, označované na starších mapách názvem Stará hora nebo Baštiny, na pravém břehu Zlatého potoka, který se vlévá od západu do Hořejšího Padrtského rybníka. Nadm. výška areálu se pohybuje v rozmezí 660–675 m.

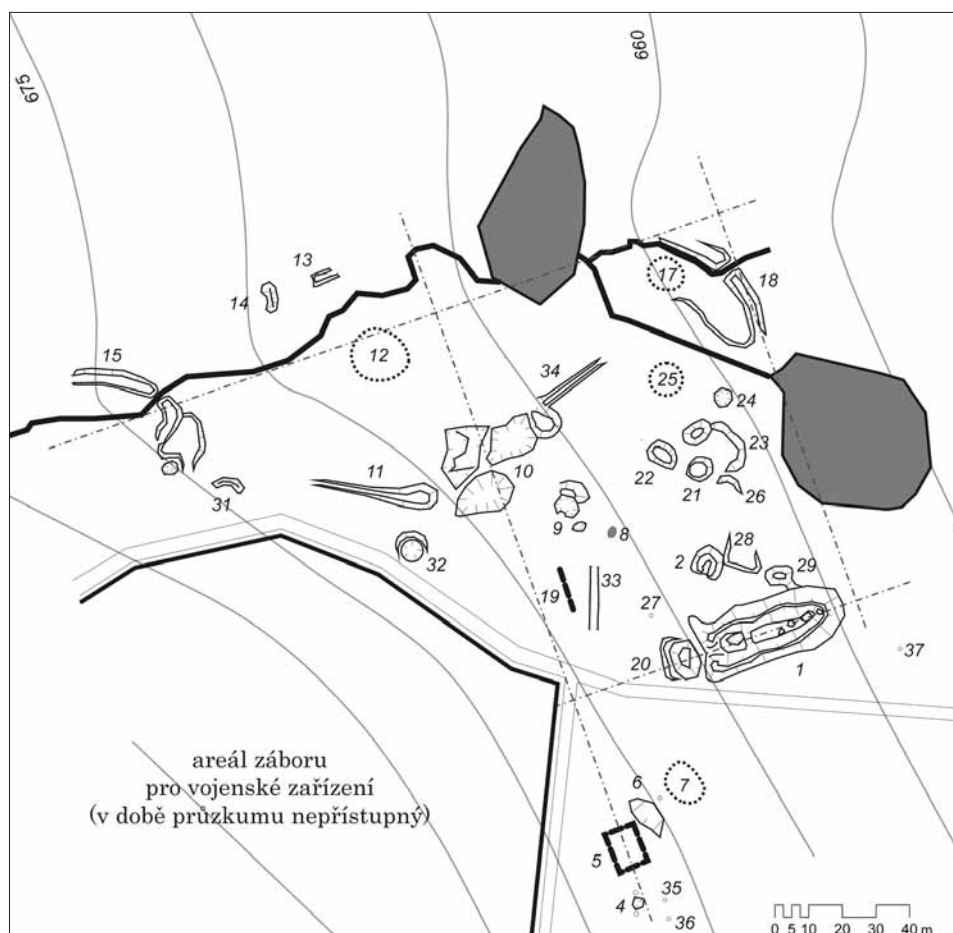
Ústředním pozůstatkem proboštství je relikt kostela (*obr. 2: 1*), který stál v popředí zájmu všech dosavadních badatelů, a z jeho popisů pořizovaných od r. 1900 lze odvodit některé dnes již zaniklé detaily důležité pro rekonstrukci stavby. Degradace zříceniny byla poměrně rychlá: zatímco ještě kolem r. 1890 z kostela pozůstávaly údajně až 5 m vysoké ruiny obvodového zdiva, o deset let později se dochovaly jen dva protilehlé fragmenty chórové zdi (*Lego 1900*): severní, dlouhý 420 cm, vysoký 315 cm a silný 100 cm, s dochovaným vnějším lícem a dvěma 120 cm širokými otvory bez dochovaných ostění, a jižní, vysoký a dlouhý pouze 100 cm. Zbytek se změnil v ca 170 cm vysoký val z kamenné suti, zarůstající bukovým lesem a hustou vegetací (*Podlaha 1900*, 66–67; *Kopáček 1930*, 732–734; *1931*). Dnes je relikt k VSV orientované jednolodní sakrální stavby dlouhý ca 41 m a široký 15–18 m.

Destrukci tvoří lomový buližník, zdivo stavby bylo doplněno tesanými články z místní hrubozrné žuly, z nichž dva zlomky stojek ostění jednoduchého hranolovitého tvaru jsou dosud viditelné ve vých. části zříceniny (*obr. 6: 12*).⁵ Val je nejvyšší na jižní straně, jeho koruna je jinak po celém obvodu rovná a výškově kolísá jen v závěrové partii, což zřejmě způsobila vyšší kubatura suti v nárožích presbytáře, které byly navíc opatřeny opěráky (což vyplývá jednak z přímého pozorování A. Podlahy, jednak z větší tloušťky valu v závěrové části). Relikt opěrného pilíře se pravděpodobně skrývá také pod mohutným výběžkem suťové destrukce ze severozáp. nároží lodi k severu. Kopáčkovo svědectví o zbytcích oblouku vyběhajícího z vnitřního líce obvodové zdi by snad dovolovalo uvažovat o tribuně v záp. části lodi. Odsazení chóru již není v terénu patrné, avšak vzhledem k dříve opakovaně udávaným rozdílům v šířce lodi (10 m) a presbytáře (6 m) o jeho existenci nemůžeme pochybovat, i když spojení lodi s chórem 2 m dlouhým, šikmým zúžením, popisované a mapované L. Kopáčkem, pokládáme za projev destrukce zdi, nikoli za součást půdorysu stavby. Do kostela se vstupovalo jednak záp. portálem, jak o tom svědčí 150 cm široké přerušení reliktu obvodové zdi v ose záp. průčelí, jednak zřejmě i od S; dříve uváděnou stopu po otvoru zde však již nelze ověřit. Ve vnitřním prostoru je patrné několik mělkých recentních narušení v chórové části a velká sníženina, dlouhá bezmála 9 m, vyplňující záp. část lodi, jejíž původ zůstává nejasný (L. Kopáček uvažoval o její souvislosti s velkou hrobkou). Hranice mezi lodí a chórem se v reliéfu interiéru kostelní ruiny neprojevuje.

K záp. průčelí stavby se připojuje až 30 cm hluboká deprese obdélného půdorysu se zaoblenými hranami, kterou na záp. straně lemuje asi 50 cm vysoký kamenný val – relikt podezdívky. Celek má rozměry ca 10 x 12,5 m, oproti ruině kostela je umístěn mírně asymetricky (*obr. 2: 20*). Předpokládáme-li jeho napojení na kostel, pak vnější rozměry této předsíně činily 12,7 x 11,4 m. Na sev. straně, přibližně v místech předpokládaného styku lodi s chórem, se k zaniklému kostelu šikmým stupněm připojuje široká mohylovitá destrukce oválného půdorysu (*obr. 2: 29*) a spolu s navazujícími objekty 28 a 2 vymezuje v sousedství kostela zarovnanou, lehce vyvýšenou plochu trojúhelného půdorysu. Obj. 2 v sev. nároží tohoto areálu je výrazným pozůstatkem destruované stavby čtvercového půdorysu o straně mírně přes 8 m, na jejíž koruně je patrný valový pozůstatek obvodového zdiva s přeru-

⁵ Údajný fragment klenebního žebra (*Korený 2004*) nelze v terénu dohledat a jeho dokumentace chybí (za informací děkujeme R. Korenému).

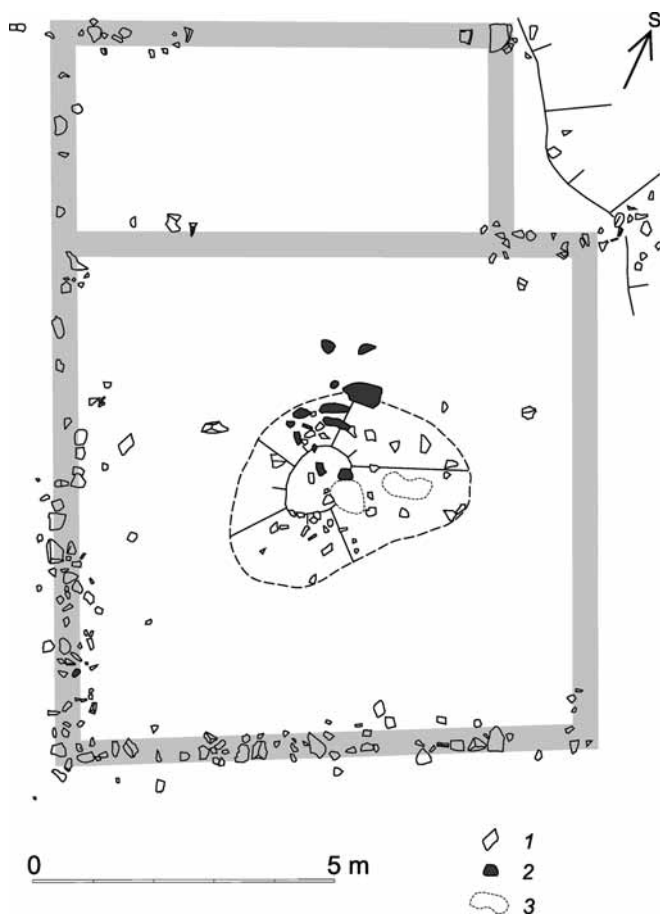
Obr. 2. Zaniklá cella Baštiny (Teslín) – půdorys reliéfních pozůstatků, průzkum a zaměření v červenci 2008 (zaměřeno ve spolupráci se studenty V. Bačovou a P. Klimešem, Katedra archeologie FF ZČU v Plzni). Tečkované obrysy – milířístě, čerchované linie – hlavní osy některých objektů proboštství, totožné s vyměřovacími liniemi (?).

Fig. 2. Deserted cell of Baštiny (Teslín) – ground plan of surface remains, survey in July 2008. Dotted – charcoal pile, dotted-and-dashed – main axes of some priory buildings, identical to assessment lines (?).

šením (vstupem?) na jihu. Můžeme zde rekonstruovat věžový objekt (hranolovitá obytná věž, popř. zvonice), zatímco obj. 29 by mohl být na první pohled pokládán za sakristii či boční kapli připojenou k severových. nároží lodi kostela – mezi oběma objekty je ovšem nezanedbatelná vzdálenost ca 470 cm.

Pás lesa severně od obj. 2 a 29 byl zplanýrován cestou a středověký antropogenní reliéf pokračuje až za ní směrem k zaniklému rybníčku (obj. 18). Čtyři nízké mohylovité a kupovité vyvýšeniny bez povrchového výskytu kamenné suti (obj. 21–23, 26) a nevelká deprese (obj. 24) zde tvoří nepravidelný shluk, nejvíce ani stopy uspořádání kolem prostranství, ani stopy ohrazení.

Poslední jednoznačně středověký objekt leží ve svahu na protilehlé jižní straně, ca 67 m na JZ od středu kostela (obj. 5). V terénním reliéfu se projevuje jen jako nevýrazná plošina, vymezená na SV

Obr. 3. Zaniklá cella Baštiny (Teslín). Půdorys obj. 5. 1 – bulžňníkové kameny na povrchu terénu, 2 – zlomky žuly, 3 – recentní narušení středové vyvýšeniny, šedý rastr – hypotetická rekonstrukce půdorysu stavby.

Fig. 3. Deserted cell of Baštiny (Teslín) – ground plan of building No. 5: 1 – chert stones on the terrain surface, 2 – fragments of granite, 3 – recent disturbance of the central elevation, grey grid – hypothetical reconstruction of building's ground plan.

ostrou hranou a svahem (obj. 6). Uprostřed plošiny je viditelná kupovitá vyvýšenina okrouhlého půdorysu a rozměrů ca 3 x 3,5 m, s kamenitým obsahem, po obvodu platů byly na povrchu terénu začistěny nápadně uspořádané kumulace nevelkých, převážně plochých kamenů (obr. 3, 4). Kumulace nejsou provázeny žádným valem (destrukcí kamenné podezdívky), a pokládáme je tedy za mírně dislokovanou a zčásti odstraněnou vrstvu podkladů pod dřevěnou stavbou. Půdorys, který kumulace vymezují, i rozměry předpokládané stavby lze rekonstruovat se značnou spolehlivostí. Kamenné podklady jižní stěny v délce 900 cm se zachovaly v úplnosti, pravouhle navazující strana západní je nesusvisle sledovatelná v délce 1250 cm. Sev. a vých. části půdorysu se zřejmě v důsledku zvýšených účinků eroze při krajích plošiny zachovaly v malých fragmentech; přesto lze dobře rekonstruovat jak jihových. zalomení, tak severových. nároží stavby, a to podle umístění vůbec největší plochého podkladu. Sev. stěna domu, dobíhající až k hraně plošiny, musela být dlouhá asi jen 750 cm; v odstupu 350 cm od ní k J ovšem zachycujeme rovnoběžný pruh drobných kamenů, dobíhající rovněž k hrane platů, jehož největší vzdálenost od osy záp. stěny činila 975 cm. Půdorys stavby rekonstruujeme jako dvoudílný: k jižnímu, nepatrně lichoběžnému dílu (900/875/900/850 cm) se na S připojoval úzký a kratší díl (ca 750 x 350). Nevelká kupa se nachází přesně uprostřed jižního dílu, v povrchově se vyskytujícím kameni převažuje místní žula a na povrchu se našlo též několik fragmentů miskovitěho kachle. Pokud bychom na základě tohoto nálezu pokládali vyvýšeninu za relikv otopeného

Obr. 4. Baštiny, obj. 5, pohled od JZ.

Fig. 4. Baštiny, building No. 5, view from SW.

zařízení, pak jižní díl stavby budeme interpretovat jako obytný, severní jako vstupní síň. Kromě keramických zlomků potvrzuje časovou souvislost stavby s proboštstvím a kostelem i jeho orientace – delší osa objektu směřuje k SSZ (340°), a je tedy přesně kolmá na osu kostela. Tutéž orientaci vykazuje ještě jeden objekt – na mírném terénním zlomu umístěná řada kamenů a balvanů, sledovatelná v délce 17 m, snad pozůstatek ohrazení (obj. 19; obr. 5).

Sídlištní areál doplňují dvě stržené hráze malých rybníků shodné velikosti i tvaru (obj. 15 a 18), jejichž současnost s proboštstvím je velmi pravděpodobná. Další dva (v nedávné době obnovené) rybníky na Zlatém potoce (horní) a na bočním náhonu (spodní) mohou mít rovněž starší původ; morfologie hrází však byla změněna: na historických mapách se žádné vodní plochy či hráze neobjevují a ani starší popisy lokality se neshodují v počtu a poloze zaniklých nádrží.⁶

Další objekty lze zařadit do období po zániku monastického osídlení, nebo je jejich kontext neurčitelný. Nejasná je datace tří zjištěných fragmentů nejméně dvou úvozových cest (obj. 11, 33, 34), z jejichž průběhu nelze odvodit komunikační systém proboštství (současná lesní cesta, obcházející kostel z J, nenese žádné známky staršího původu). Pokračování úvozu č. 34 k SV koliduje, zdá se, se spodním rybníčkem (obj. 18), na opačné straně je tento úvoz, stejně jako obj. 11, porušen půdorysně nepravidelným komplexem mělkých jam a odvalů, v jehož záp. části se projevují stopy sesedání do podpovrchových dutin (obj. 10). K tomuto komplexu je možné připojit východněji ležící izolovaný obval (obj. 9) a shluk rozlámaných žulových balvanů se stopami křemenné žíly, nacházející se na povrchu terénu o dalších 10 m dále k JV (obj. 8). Tyto objekty můžeme spojit s novověkým dolovacím pokusem, popř. těžbou kamene. Mineralogický průzkum, který po polovině 19. stol. zaznamenal v místní žule hnízda křemene a ortoklasu se stopovým obsahem arzenopyritu, turmalínu a kusového granátu, zachytil zřejmě dobývku už v přibližně témtže stavu, v jakém je dnes (*Ambrož 1865*, 227–228). Název Zlatého potoka může být památkou na tuto kutací činnost. Celek doplňují čtyři velká mlířišťe (obj. 7, 12, 17, 25) a další, spíše nebo zjevně subrecentní antropogenní stopy (obj. 13, 14, 31, 32).

Při průzkumu byl z deseti povrchových poloh a vývratů v areálu získán archeologický materiál (obj. 4–6, 27, 35–37): 45 zlomků kuchyňské a stolní keramiky, jeden větší fragment vyššího miskovitého kachle a tři silně omleté zlomky cihel nebo omazů. V keramickém souboru se vyskytují pouze třídy, které mají obdoby v plzeňském keramickém okruhu (PM201, 203, 202 a 205); zastoupené profilace okrajů a varianty radýlkového dekoru od-

⁶ *Lego (1900)* uvádí dvě hráze nad sebou východně od kostela, *Kopáček* se zmiňuje o třech, dokonce se stopou mlýna pod prostřední z nich, popis a rozměry nejnižšího umístěného rybníka však neodpovídají žádnému dochovanému objektu (*Kopáček 1930*, 735).

Obr. 5. Baštiny, obj. 19, pohled od J.
Fig. 5. Baštiny, feature No. 19, view from S.

povídají horizontu 1. pol. 15. stol. (obr. 6). Pouze dva atypické zlomky z polohy č. 37 by bylo možné zařadit ke keramice hradištní tradice.

Louky a bažiny: přírodní prostředí a otázka zázemí

Rašeliništní profil byl odkryt ca 100 m západně od záp. břehu Horního Padrtského rybníka, asi 400 m na SV od proboštství.⁷ Profil o mocnosti 250 cm reprezentuje období od pozdního glaciálu po středověk, avšak nikoli souvisle: záznam středního holocénu narušily sedimentační hiáty, rovněž nejmladší novověké vrstvy jsou degradovány; nevýhodou je celkově nízká míra zachování pylových zrn.

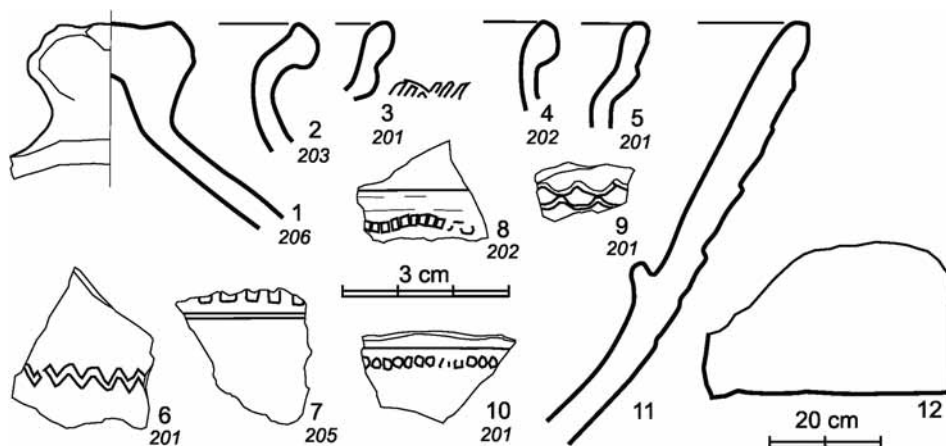
V hloubce 80 cm, datované do období subboreálu (3025 ± 30 BP), je zachycen výskyt buku, jedle a habru, přičemž pyl dřevin tvoří přes 90 %, což představuje nejvyšší podíl v celém profilu. Výrazné je i zastoupení smrku, který se na rašeliništi lokálně vyskytoval. V některých vzorcích (nejvíce v hloubce 40 cm) jsou zachyceny i uhliky trav, svědčící o lokálních požárech. Ty negativně ovlivnily kvalitu pylového záznamu, zejména plynulost sedimentace a zachování pylových zrn. Zda se jednalo o přirozený požár, či požár způsobený člověkem, nelze z dat určit.

Teprve od hloubky 20 cm klesá podíl pylu dřevin, objevují se antropogenní indikátory, především obilí a ruderální pelyněk, přibývá pyl trav. Zachycen je i obilný plevel chrpa modrák. Projevují se změny lesní vegetace, kdy ubývalo buku a smrku. Úbytek smrku a nárůst podílu břízy může souviset s lidskou činností, ale může to být i výsledek lokální změny vegetace. Celkově nejsou změny pylového spektra v období zvýšeného lidského impaktu tak markantní jako třeba v lokalitách na Českomoravské vrchovině (Rybníčková 1980). V důsledku odvodnění lokality a výsadby smrkové monokultury není bohužel toto nejmladší období středověku a novověku detailně zachyceno.

Jednoznačné antropogenní indikátory, dokládající pěstování obilí, popř. mýcení bučin (výroba dřevěného uhlí?), se tedy v celém profilu omezují na svrchní, značně degradovanou vrstvu, kterou

⁷ Autoři děkují Petru Karlíkovi za ochotně poskytnuté informace o rašeliništích v okolí Horního Padrtského rybníka. Podrobné výsledky palynologického výzkumu budou předmětem samostatné publikace.

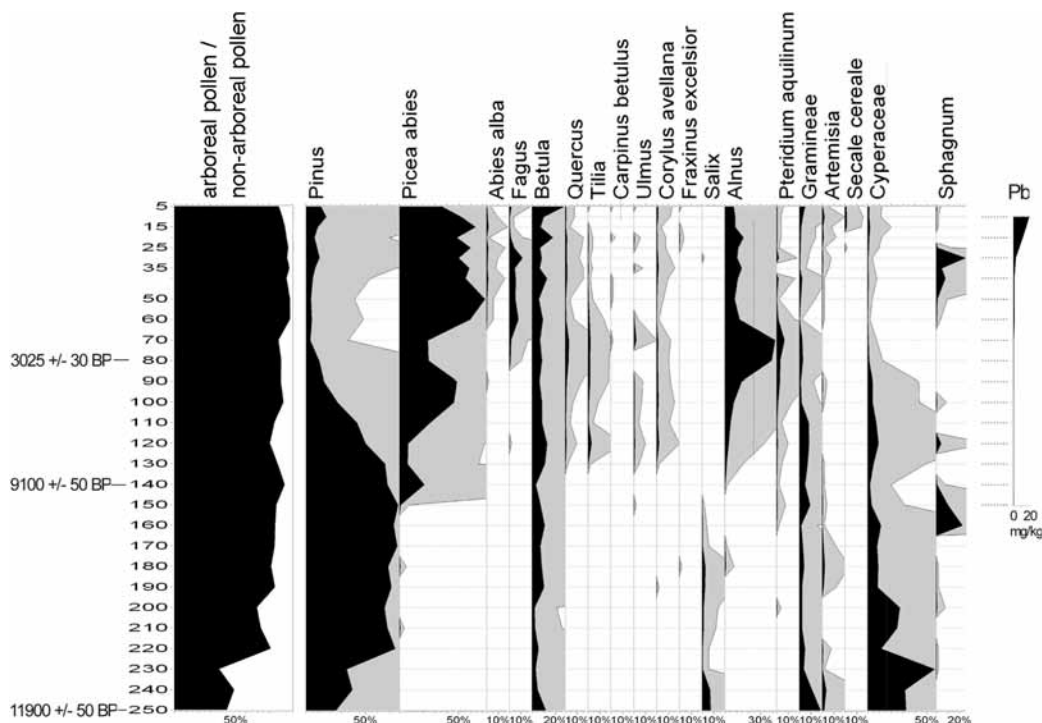
Obr. 6. Baštiny, keramické zlomky (1–11) a příčný profil tesaného žulového prvku (12). Přesnější lokalizace nálezů: obj. 4 (2, 3), obj. 5 (4, 7–9, 11), mezi obj. 6 a 7 (1), poloha 27 (10), 35 (6) a 36 (5).

Fig. 6. Baštiny, ceramic fragments (1–11) and cross section of dressed granite stone (12). More precise localisation of finds: feature No. 4 (2,3), feature No. 5 (4, 7–9, 11), between features No. 6 and 7 (1), position 27 (10), 35 (6) and 36 (5).

nelze datovat s dostatečnou přesností. Určitou chronologickou indicií spatřujeme v korelaci jejich nástupu s výskytem vyšších imisních koncentrací olova ve vzorcích (taktéž od hloubky 20 cm; *obr. 7*), který by mohl souviset s počátky železářského hutnictví v blízké Padrti, datovanými nejspíše do doby krátce po r. 1670 (*Hofmann 1981*, 69).⁸ Železářské hutnictví ostatně zapříčinilo vznik obou Padrtských rybníků a později i stejnojmenné vesnice (*Křivka 1978*, 259). Založení rybníka se v pylovém záznamu zkoumané lokality nemohlo projevit.

Vznik kolonizovaných enkláv ve vnitřních Brdech, v oblasti kolem pramene Padrtského potoka, ale můžeme klást do doby podstatně starší. Prokazatelně předhusitské je založení vsí Míšov a Kolvín. Míšov je uveden ve výčtu vsí předaných r. 1349 s polovinou rožmitálského panství pražskému arcibiskupství (*Sedláček 1997*, 194). Ves Kolvín, vzdálená 3 km severně od baštinského probošství, je prvně zmiňována r. 1381 a náležela k dominiu blízkého hradu Držtky, jehož počátky mohou být archeologicky sledovány už v 2. pol. 13. století. Do téhož období datujeme depot řezenských feníků, nalezený r. 1939 na zahradě jedné z kolvínských usedlostí (*Novobilský – Rožmberský 1995*; *Nováček 1997*). Otázku, zda Baštiny disponovaly nějakým vlastním zázemím či služebnou vsí, však zatím nedokážeme jednoznačně zodpovědět. Představa o služebné vsi odlišené názvem Teslín (*Smolová 2007*, 24) nemá oporu v pramenech, název se objevuje jen jako ojedinělé alternativní pojmenování celly (*MonVat V*, č. 951, s. 515). Jedinou indicií existence hospodářského zázemí tak zůstává – kromě rybníční kaskády na Zlatém potoku – velká bezlesní enkláva, zmiňovaná jako „louka na Teslíně“ již v dopise Zdeňka Lva z Rožmitálu r. 1527 (*AČ 10*, č. 661, s. 171). Enkláva byla rozložena mezi Starou horou a Horním Padrtským rybníkem, v polovině 16. stol. se rozdělovala na Přední a Zadní Teslín a zalesněna byla teprve na sklonku 18. století. Ještě na mapě 1. vojenského mapování je v její východní blízkosti zakreslena jediná usedlost „Alt Deslin“ a nedaleko od ní tři drobné samostatné stavby, snad totožné se seníky, postavenými podle rožmitálského urbáře někdy před r. 1565 (podrobně *Smolová 2007*, 27–30). Nelze prokázat, zda má tato budova nějakou návaznost na předhusitské osídlení, stejně jako neumíme rozhodnout, zda by k ní bylo možno vztáhnout zmínku v urbáři z r. 1740

⁸ Obsah těžkých kovů v sedimentech byl stanoven v laboratoři České geologické služby (Věra Zoulková, protokol č. 0810-336/240): ze sledovaných kovů (Zn, Pb, Cu, Cd, Ni) poskytl pouze imise olova průkazné výsledky.

Obr. 7. Teslíny, záp. břeh Horního Padrťského rybníka, pylový diagram a diagram imisních koncentrací olova ve vzorcích rašeliny.

Fig. 7. Teslíny, western bank of Upper Padrť Pond, pollen diagram and diagram of immission concentrations of lead in peat samples.

o výsadní hospodě a údajně zaniklé vsi Na Chvalovech nedaleko teslínských luk (*Matoušek 1940, 40*). Existenci pozemků patřících k zaniklému proboštvství dokládá i fakt, že si mateřský ostrovský klášter v rámci pohusitských restitucí vymohl na rožmitálském panství plat nahrazující jejich užívání, zrušený až r. 1785 (*Kopáček 1930, 727*). Povrchový průzkum v extravilánu proboštvství ani ve vzdálenější pramenné oblasti Zlatého potoka západně od areálu žádné stopy osídlení nezjistil, také pokus o lokalizaci reliktní usedlosti Starý Teslín zůstal bez výsledku. Podle místní tradice byly ještě počátkem 20. stol. v lese viditelné stopy polí a místa, kde údajně usedlosti vsi Teslín stávaly (*Moravec 1910*), les v záp. sousedství Horního Padrťského rybníka je však velmi nepřehledný a evidentně výrazněji podmáčený oproti středověkému stavu, kdy rybník neexistoval. Žádné reliéfní pozůstatky staveb zde nebyly zjištěny.

Ačkoli potenciál povrchového průzkumu nemohl být v tomto případě beze zbytku využit, zdá se být nesporné, že rozsah pozemkového a hospodářského příslušenství baštinského proboštvství byl velmi malý a rovněž samostatné sídlištní zázemí, existovalo-li vůbec, sestávalo maximálně z jednoho sídlištního areálu umístěného v okruhu běžné dostupnosti z kláštera. Všechny známé vsi v okolí (Kolvín, Míšov, Věšín, Skořice) patřily ve 14. stol. k jiným majetkovým celkům. Nízkému stupni rozvoje hospodářského zázemí a nevelkému komunikačnímu zatížení celly odpovídají také nevýrazné pozůstatky úvozových cest – jednoznačný vztah k proboštvství nelze prokázat ani u jednoho z nalezených fragmentů.

Kontext baštinské celly

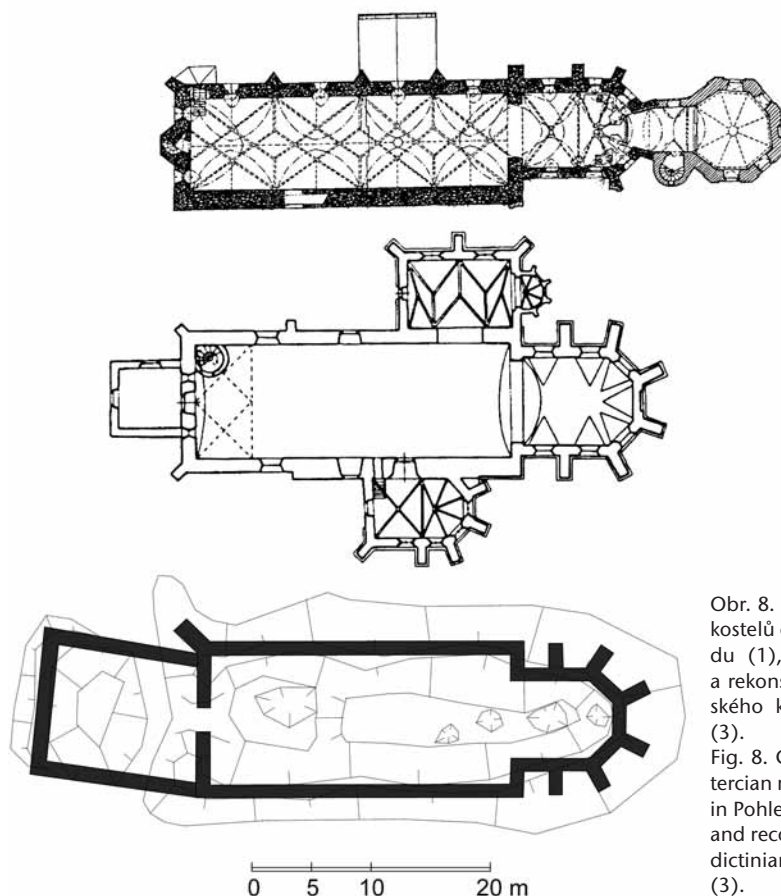
Z půdorysu zaniklého proboštství je na první pohled zjevný příkrý rozdíl mezi kostelem a ostatní zástavbou areálu, jak v měřítku, tak ve stavební kvalitě. Baštinský kostel je možné na základě všech dostupných údajů rekonstruovat jako zděné, dlouhé jednolodí o minimálních vnitřních rozměrech lodi 23 x 10 m, s krátkým, odsazeným chórem a polygonálním, opěráky opatřeným závěrem, nejspíše na půdorysu pěti stran osmiúhelníka. Výrazně protáhlé jednolodní stavby s délkou lodi kolem 25 m nejsou v naší gotické architektuře v době kolem poloviny 14. stol. výjimečným jevem, nalezneme je ve formálním rejstříku mnišských řádů (např. kartuziánů) stejně jako mezi městskými farními kostely (např. sv. Apolinář v Praze). Nejbližší obdobu teslínskému kostelu neznámého zasvěcení⁹ však představují kostely obou českých klášterů cisterciáček – kostel Panny Marie v Sezemicích a Nanebevzetí Panny Marie v Pohledu. Jejich podobnost až shoda s teslínským se netýká jen půdorysného rozvržení a rozměrů (obr. 8), ale mohla přesáhnout dokonce do roviny dispoziční (záp. tribuna?), a to přes velké rozdíly statutární, funkční i geografické. Pro baštinské proboštství byla tato chrámová stavba evidentně naddimenzována. Velkokorýs prostorové měřítko kostelů, značně přesahující potřeby miniaturních komunit, ovšem bývá u klášterních dependencí zaznamenáno často a také bývá rozmanitě interpretováno, např. jako praktický důsledek sdílení svatyně s farní komunitou nebo jako výraz monumentálních aspirací mateřského kláštera, popř. celly samotné (Heale 2004, 184; Reynaud et al. 2002, 122).

Při pokusu o rozbor baštinského proboštství jako sídelního útvaru je nutno předně vzít v úvahu velmi rozdílný stav dochování jeho relikvů. Areál s doklady středověkého osídlení má tvar nepravidelného čtyřúhelníku, jehož vrcholy tvoří oba zaniklé rybníky (obj. 15 a 18) a objekty 37 a 4, minimální rozsah činí asi 2,2 ha. Antropogenní mikoreliéf středověkého původu je mimořádně dobře dochován v severojižním pásu mezi obj. 5 a 18, zatímco prostor od něj západně byl naopak zcela zničen novověkou prospekci rud či těžbou kamene a výrobou dřevěného uhlí. Základní obrysy prostorového uspořádání areálu se však zdají být i přes toto omezení zřejmé. Ačkoli v rozložení některých částí shledáváme náznaky plánovitosti až rozměření (obr. 2), o celku monastické zástavby, která se soustřeďuje severně od kostela, rozhodně nelze říci, že by byl vzhledem k sakrální stavbě pravidelně uspořádán. Areál zjevně postrádal kvadraturu, budovy stály odděleně od kostela a od sebe navzájem a jejich skladba byla atypická (obytná věž¹⁰ či zvonice, samostatná „usedlost“ či nepravidelný shluk staveb na sev. okraji). Stavba celodřevěné konstrukce jižně od kostela (obj. 5) pak naznačuje, jakého vzhledu mohly být obytné stavby proboštství: samostatné jedno- či dvouprostorové buňky, tj. stavby odpovídající principu *vitae communis*. Budeme-li obj. 19 pokládat za dochovaný úsek středověkého ohrazení, pak by tato hranice zřejmě oddělovala monastickou zástavbu od nedochovaného, bezprostředního hospodářského zázemí ležícího v jejím záp. sousedství, čímž by byl alespoň formálně naplněn požadavek klauzury.

Archeologicky zkoumané filiální domy mnišských řádů v západní a střední Evropě tvoří velmi rozmanitou, ale málo početnou skupinu s celkově nedostatečnou informační hodnotou. Obecně nízká pozornost byla věnována budovám proboštství a nejmenší domy této kategorie, k nimž baštinský konvent patří, jsou archeologicky téměř neznámé. Přes rozmanitost prostorových řešení má ovšem naprostá většina zkoumaných cell jeden společný znak, a tím je respektování klaustálního půdorysu (tedy uzavřené dispozice s rajským dvorem a ambitovou chodbou), navazujícího na klášterní kostel či kapli. Celly tak byly záměrně budovány jako architektonické miniatury plnoprávných opatství a tento charakter si udržovaly i navzdory rozmanité redukci budov či místností (často např. odpadala kapitulní síň: Heale 2004, 187). Příklady plně rozvinutých benediktýnských miniatur se statutem

⁹ V literatuře uváděné patrocinium sv. Jana Křtitele (Kopáček 1930), shodně se zasvěcením mateřského kláštera na Ostrově, se nepodařilo v dostupných pramenech ověřit.

¹⁰ Obytné věže nejsou v areálech proboštství neznámým prvkem, v případě miniaturních konventů mohly být začleněny přímo do kvadratury a obsahovaly zřejmě dílnu a dormitář (Caldey Priory: Ludlow et al. 2002, 78; Petersberg/Klein Madron: Meier 2001). V některých dalších případech je interpretace obytného účelu věže předkládána bez hodnověrné argumentace (Brno–Komárov: Samek red. 1994, 227).

Obr. 8. Půdorys klášterních kostelů cisterciáků v Pohledu (1), v Sezemicích (2) a rekonstrukce benediktýnského kostela v Baštínách (3).
Fig. 8. Ground plan of Cistercian monastery churches in Pohled (1), Sezemice (2) and reconstruction of Benedictinian church in Baštiny (3).

dependence lze z Německa, jižní Francie a Anglie uvést celou řadu (Heiligenberg u Heidelbergu, Flintsbach am Inn – Petersberg,¹¹ Solnhofen, Wiesenbach (?), Coburg, Marnans, Bourget-du-Lac, Sandwell Priory, Binham Priory, Holy Island, tírnská probošťství v hrabství Pembroke: *Lutz 1982; Marzoff 1996, 109–115; Regele 1999; Löw 2001, 20–21; Collardelle et al. 1983; Reynaud et al. 2002, 148; Greene 1992, 91–92; Heale 2004, 185–187; Ludlow et al. 2002; další příklady uvádí Untermann 1996*), a to ponecháváme stranou clunyská převorství, která měla zcela specifické postavení.¹² V Solnhofen je dobře dokumentován osm staletí trvající kontinuální vývoj konventu, který byl zřejmě

¹¹ Případ odlehleho horského probošťství Petersberg/Klein Madron v jižním Bavorsku je obzvláště cenný tím, že dokumentuje velmi raný vznik soukromé klášterní fundace už kolem r. 1000 v areálu šlechtického hradu. Filiální klášter získal během 12. stol. úplný klaustální půdorys, po násilné destrukci kolem r. 1300 poklesl na bezvýznamné titulární probošťství, spravované freisinskou kapitulou (*Meier 2001* a os. inf. Thomase Meiera, 2008).

¹² Kláštery tvořící součást centralizované clunyské reformní kongregace byly jednotně – přímo nebo zprostředkovaně – podřízeny opatu v Cluny, a jejich představení tedy nesli titul převora, i když se jinak mohlo jednat o velký, rozvinutý konvent, často s dlouhou předchozí tradicí samostatného vývoje, který se stavebně nelišil od plno-
právných opatství. Clunyské prioráty také nezřídka zakládaly vlastní pobočné domy (např. Charité-sur-Loire: *Bautier 1999, 1725*). Mezi malé clunyské prioráty patří zkoumané lokality St. Peterinsel, Münchenwiller a Rüeggisberg, všechny s obvyklým klaustálním uspořádáním (*Gutscher et al. 1997, Abb. 272*).

již v 9. stol. projektován jako čtyřstranný, ale této uzavřené podoby dosáhl teprve ve 2. pol. 15. stol. (Marzoff 1996, 109–115). Také v severním sousedství karolinské baziliky ve Steinbachu, která se dočasně od r. 1072 stala jádrem proboštví podřízeného benediktýnům v Lorschi, lze sledovat postupné obklopování pravouhého rajského dvora stavbami – byl však realizován jen sev. a vých. objekt (Ludwig et al. 2000, 64–78). Jiným způsobem se stabilita klastrální dispozice projevila u miniaturního clunyjského převorství na Svatopetrském ostrově, kde zděné výstavbě konventu předcházely dvě, téměř shodně rozvržené fáze dřevěné (Gutscher et al. 1997). Pokud byly klastrální dispozice redukovány, pak za nejnásazně postradatelné bylo pokládáno záp. křídlo, obsahující podle benediktýnského schématu především skladovací objekty, popř. konvrský okřsek (Roden u Corvey: *Plitek Hrsq. 1982*, Abb. 117; Beeston Priory: *Greene 1992*, 92–93; Finchale Priory: *Ryder 2000*, 22–23): v takovém případě zůstala dispozice stále uzavřena do čtyřúhelníku a integrována ambitovou chodbou. Pokud se konvent vzdal navíc ještě refektářového křídla souběžného s kostelem (jižního či sev., podle typu dispozice) a celá kvadratura byla nahrazena jediným, východním křídlem,¹³ pak z klášterní dispozice přetrvávalo jednak připojení křídla štítovou stranou na chór kostela, jednak uzavření rajského dvora obvodovou zdí: dispozice si tak stále uchovávala kompaktní charakter a propojení s klášterním kostelem. Jako instruktivní, bohužel nedostatečně publikovaný příklad může posloužit dolnosaský konvent u Rehburgu (Zippel 1985). Kompaktní uzavřená dispozice a napojení konventní budovy či malého areálu na kostel spojuje i další, rozmanité a v archeologické evidenci zatím vzácné případy cell, které neměly klastrální uspořádání. Patří mezi ně např. cistercká cella Altmichaelisstein u Blankenburgu v Harzu, která pro svou krátkodobou existenci v letech 1139–1152 využila starší poustevny, doložené již r. 956. K sev. a záp. straně jednolodního kostela se připojovala dvouraktová konventní budova s denní místností mnichů, kapitulní síní a částečně podsklepeným refektářem. Po přesunu konventu do výhodnější polohy areál sloužil až do 2. pol. 15. stol. opět jako eremitorium, přičemž přesnou chronologii budov se výzkumem prováděným už v 80. letech 19. stol. nepodařilo určit (Untermann 2003, 30–31, Abb. 4).

Stejně jako v kategorii opatství, byla i u cell kompaktnost stavební dispozice, která jistě souvisela s požadavkem klauzury a cenobitního principu,¹⁴ narušena jen ojediněle, jako např. ve Felixstowe (Walton Priory), kde byl konvent s kvadraturou oddělen od kostela volnou plochou (Heale 2004, 186), nebo v celle sv. Dionýsia u Kleinbrachu, kde ležela izolovaná obytná a hospodářská budova v sev. části polygonálního, zdí vymezeného okrsku s kostelem uprostřed (Lensen – Warmser Hrsq. 1992, 277).¹⁵ Snad jen v oblasti mezi dolní Rhónou a západními Alpami se u kategorie nejmenších („venkovských“) proboštví uvádí obvyklý výskyt rozvolněné dispozice. Při podrobnějším pohledu však vyplyne závislost tohoto závěru na popisech, inventářích a mapách z 15.–18. stol., zatímco ojedinělé vykopávky (např. proboštví Blyes v departementu Ain) prokazují naopak vícekřídlé uspořádání kolem rajského dvora přiléhajícího k sakrální stavbě (Reynaud et al. 2002, 155–156).

Rozvolněný půdorys řádového areálu sestávající ze samostatných obytných staveb, bez kvadratury i přímé vazby na kostel, je spíše typický pro kolektivní eremitoria, i když ani v této kategorii nechybí příklady klastrálního uspořádání.¹⁶ Struktura tvořená samostatně stojícími domky anachorétů,

¹³ Pro takové univerzální jednokřídlé budovy, do nichž byl stažen veškerý provoz vnitřního konventu, je navrhopván termín „Mönchhaus“ (Untermann 1996).

¹⁴ U benediktýnských opatství se rozvolněné půdorysy vyskytují v pokarolinské západní Evropě jen výjimečně a obvykle pro tyto vzácné případy chybí jednoznačné vysvětlení (viz situaci v Reichenau–Oberzell /Untermann 2001, 170/ či v Unterregenbachu /Untermann 1996, 246–247/). U pobočných domů nemonastických řádů – např. augustiniánů kanovníků – byl naproti tomu kompaktní půdorys napojený na kostel patrně málo závazný (srov. např. Butler 1966).

¹⁵ Jako sekulární panská sídla s kaplemi, bez stop klastrálního uspořádání, byla organizována skupina francouzských proboštví na anglickém území, u níž se předpokládá výjimečný charakter daný jejím hlavním účelem – správou francouzských majetkových držav (Heale 2004, 185).

¹⁶ Pozornost zasluhuje mimořádný případ soukromé šlechtické fundace dvojité poustevny – mužské i ženské – Grafton Regis v hrabství Northampton z 12.–15. stol. (Mahany 1966; Gilchrist 1995, 177).

seskupenými kolem kostela, má své kořeny v egyptských a syrských semianachorétských aglomeracích (laurách) 4.–7. stol. (Walters 1974, 102–111; Evelyn-White 1973, 26, Plate II) a našla přímý odraz v podobě nejstarších monastických komunit v jižní Galii, Itálii, Anglii a Irsku. Ani z vrcholného a pozdního středověku nechybějí příklady takovýchto volných uskupení, umístěných obvykle v extrémně odlehých, poušť evokujících oblastech. Řadu těchto lokalit nacházíme v sev. a záp. periferních oblastech Velké Británie, kde poustevnícké osídlení nebylo ve 12.–13. stol. vystaveno tak silnému tlaku na přijetí monastických standardů. Uvést lze např. kolektivní poustevnu z 12.–14. stol. na ostrově Burry Holms ve Walesu, tvořenou jednodlnou kaplí, dvoudílnou halou s otopným zařízením uprostřed a další stavbou, považovanou za kapitulní síň či školu (Hague 1966). Další podobné lokality jsou známy ze souostroví Scilly u pobřeží Cornwallu (ostrov St Helens), na velšských ostrovech St Tudwal a Puffin aj. (Gilchrist 1995, 175–182).

Domníváme se tedy, že vysvětlení rozvolněného půdorysu s atypickou skladbou budov, málo obvyklého u plně etablovaných západoevropských klášterních dependencí bez ohledu na jejich velikost, můžeme hledat buď ve specifickém domácím vývoji této monastické sídelní formy, nebo v eremitských kořenech baštinského probošství. První možnost výkladu nelze na základě současného stavu poznání ověřit. V Čechách bylo archeologicky zkoumáno pouze ostrovské probošství na Velízi, kde výzkum na jednu stranu neprokázal (ale ani zcela nevyloučil) klaustrální uspořádání budov, na druhou stranu je ovšem dispozice odkrytých konventních staveb rozvolněnému půdorysu Baštín zcela vzdálena (Reichertová 1985). Jedinému systematickému výzkumu probošství na Moravě – v Komárově u Brna – se dostalo jen předběžné publikace (Cejnková 1977; 1978; Samek red. 1994, 226–228). Z těchto zpráv vyplývá, že složitý vývoj konventní zástavby, připojující se z jihu k románskému jednodlní opatřenému mohutnou záp. věží, dospěl nejpozději ve 14. stol. ke klaustrální dispozici. Výzkum zachytil část zděného vých. křídla probošství, zatímco křídlo západní snad nebylo realizováno. U některých dalších českých a moravských probošství lze na klaustrální uspořádání usuzovat nepřímo (Broumov, Police nad Metují, Měřín).

Také možnost eremitské geneze baštinského probošství zůstává zatím jen na úrovni námětu pro další výzkum. Konventuální charakter filiace je prameny jednoznačně doložen: cella vznikla na majetku, který klášteru na Ostrově odkázal Protiva z Rožmitálu (Emler ed. 1878, 349) a který přešel do klášterního držení zřejmě někdy po r. 1319, kdy je Protiva naposledy uváděn (RT I, s. 30). Je zmiňována v rozmezí let 1385–1416, téměř výlučně v souvislosti s opatskými volbami v mateřském klášteře, které se teslníští probošti zúčastňovali (naposledy Smolová 2007, 17–24, s opomenutím probošta Mstislava: viz LC VII, s. 35). Přesto nelze eremitský původ zdejšího osídlení vyloučit. Informace o předání vrchu Baštiny klášteru Protivou z Rožmitálu se objevuje pouze v ostrovském nekrologiu, tj. prameni zcela jiného účelu než majetkově evidenčního, a i tato jediná a v tomto kontextu marginální zmínka budí dojem, že předmětem donace nebyl jen nekultivovaný lesní celek, i když poustevna či jiné osídlení přímo zmíněny nejsou (*bona in Virchbastin cum aliis attinenciis*: Emler ed. 1878, 349). Ojedinelé nálezy tvarově atypických keramických zlomků, které svými technologickými vlastnostmi odkazují na počátek 14. stol., možná až do století třináctého, nejsou ovšem zatím dostatečně průkazným argumentem pro existenci osídlení předcházejícího ostrovské držbě.

Závěr

V nevelkém areálu zaniklé konventní celly Baštiny (Teslín), založené ostrovským klášterem v době kolem poloviny 14. stol., byl místy zjištěn neobvykle kvalitní stav dochování povrchových reliktií středověkého osídlení, což lze zřejmě přičítat absenci intenzivního lesního hospodářství a zemědělství v novověkém vývoji odlehlé, obtížně dostupné části Brd. Tento stav umožnil nejen poměrně podrobnou rekonstrukci prostorového uspořádání konventu, ale i detailní pohled na podobu jedné z obytných jednotek. Baštinské probošství lze počítat do skupiny závislých monastických založení nejmenšího rozsahu. V západní Evropě ovšem i tato kategorie fundací v naprosté většině případů podléhala striktní architektonické regulaci vycházející z cenobitního principu a požadavku klauzury v duchu řehole sv. Benedikta, zatímco pro rozvolněnou zástavbu baštinské celly vidíme analogie spíše v prostředí archeologicky málo známých kolektivních eremitorií, přežívajících na periferiích

vrcholně a pozdně středověké Evropy. Eremitický rys fundace je posílen indiciemi velmi malého a slabě rozvinutého zázemí. Cella byla zřejmě hospodářsky nesoběstačnou jednotkou v režii ostrovských benediktýnů, což nepředstavovalo nic neobvyklého: vynakládání velkých prostředků mateřskými kláštery na provoz cell bylo např. ve středověké Anglii běžnou praxí (*Heale 2004*, 138). Klíč k úvahám o vztahu mezi baštinskou cellou a Ostrovem může nabízet velký proboštský kostel, tvořící nápadný kontrast k okolní zástavbě. Jeho dimenze musely výrazně přesahovat liturgické potřeby miniaturní mnišské komunity. Možnost kombinovaného řeholního a farního využití stavby nelze v tomto případě pokládat za pravděpodobný důvod tak velkorysého stavebního řešení (Kostel nefiguruje ani v soupisech papežských desátků: *Tomek ed. 1873*). Spíše bychom mohli uvažovat o ambiciózní stavbě kostela jako o prvním kroku nedokončené přeměny izolovaného proboštvství v rozvinutější areál, jehož administrativního působení by klášter mohl využít k postupnému zhodnocování, popř. rozšiřování původní donace pánů z Rožmitálu. Sekularizace v 15. stol. však tento záměr ukončila v samotném počátku.

Studie vznikla s podporou výzkumného projektu Katedry archeologie FF ZČU v Plzni, MŠM 4977751314.

Prameny

- AČ: Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1535. In: Archiv český 10, F. Dvorský ed., Praha 1890, 121–240.
- Emler, J. ed. 1878*: Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrow. Praha.
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII. J. Emler ed. Pragae 1886.
- MGH Capit. I*: Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum I. A. Boretius ed. Hannoverae 1883.
- MGH Conc. 4*: Monumenta Germaniae Historica. Concilii IV. Concilia aevi Karolini 860–874. W. Hartmann Hg. Hannoverae 1998.
- MonVat V*: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V/1. C. Krofta ed. Pragae 1903.
- RT: Reliquiae Tabularum terrae Regni Bohemiae I. J. Emler ed. Praha 1870.
- Tomek, W. W. ed. 1873*: Registra decimarum papalium. Praha.

Literatura

- Ambrož, F. 1865*: Geologische Studien aus der Umgegend von Padert. In: Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 15, Wien, 215–228.
- Bautier, R.-H. 1999*: Charité-sur-Loire. In: Lexikon des Mittelalters II, Stuttgart – Weimar, 1724–1726.
- Butler, L. A. S. 1966*: Monmouthshire: Chepstow, St. Kynemark's Priory, Medieval Archaeology 10, 184–185.
- Cejnková, D. 1977*: Raně středověký výzkum v Brně – Komárově (okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 1975, Brno, 66–67.
- 1978: Pokračování výzkumu kláštera Na Luhu v Brně – Komárově (okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 1976, Brno, 81.
- Collardelle, M. – Homo, C. – de Montjoye, A. 1983*: Le prieuré de Marnans : histoire et archéologie, Archéologie médiévale 13, 47–88.
- Derwich, M. 2001*: Erem św. Katarzyny pod Łysicą i benedyktyni świętokrzyscy. In: W. Iwańczak – K. Kuczyński edd., Ludzie, Kościół, wierzenia: studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej, Warszawa, 135–144.
- Evelyn-White, H. G. 1973*: The monasteries of the Wadi 'n Natrûn. New York, Metropolitan Museum of Art, Egyptian Expedition, 1926–33. New York.
- Felten, F.-J. 1999*: Priorat. In: Lexikon des Mittelalters VII, Stuttgart – Weimar, 217–218.

- Foltýn, D. 2000: K typům a funkcím cisterciáckých proboštví v předhusitských Čechách. In: 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v břevnovském klášteře v Praze, Praha, 79–95.
- 2006: Celly a proboštví kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách. In: P. Sommer ed., Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha, 277–289.
- Foltýn, D. – Kovář, M. 2006: Ke stavebním dějinám proboštví sv. Martina v Kourimi v období rané gotiky, Památky středních Čech 20, 1–8.
- Gilchrist, R. 1995: Contemplation and Action. The Other Monasticism. London – New York.
- Greene, J. P. 1992: Medieval Monasteries. London – New York.
- Gutscher, D. – Ueltschi, A. – Ulrich-Bochsler, S. 1997: Die St. Peterinsel im Bielersee – ehemaliges Cluniazenser Priorat. Bericht über die Grabungen und Bauuntersuchungen von 1984–1986. Bern.
- Hague, D. B. 1966: Glamorgan: Burryholms Island, Medieval Archaeology 10, 183–184.
- Heale, M. 2004: The Dependent Priors of Medieval English Monasteries. Woodbridge.
- Hemmerle, J. 1970: Die Benediktinerklöster in Bayern. Germania Benedictina 2. Augsburg.
- Hledíková, Z. 1997: Benediktini v českých zemích ve středověku. In: M. Bláhová – I. Hlaváček edd., Břevnov v českých dějinách, Praha, 7–24.
- Hofmann, G. 1981: Staré železářství na Podbrdsku. Vlastivědný sborník Podbrdsku 19. Příbram.
- Houšková, D. ed. 1994: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. Praha.
- Kopáček, L. 1930: Benediktinské proboštví sv. Jana Křtitele v Teslíně, Časopis katolického duchovenstva 71, 541–551, 717–740.
- 1931: Z minulosti kostelíka na Teslíně, Od stříbrných hor III, č. 8, 114–117.
- Korený, R. 2004: Kolvín, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 2002, Praha, 108.
- Křivka, J. 1978: Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854. Praha.
- Lego, J. 1900: Kde stával filiální klášter „Teslínský“ benediktinů Ostrovských?, Památky archeologické a místopisné 18, 123–124.
- Lessen, J. – Warmser, L. Hrsg. 1992: 1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit. Würzburg.
- Löw, L. 2001: Keramik des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit aus dem westlichen Oberfranken. Inaugural-Dissertation, Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Bamberg.
- Ludlow, N. D. – Ramsey, R. S. F. – Schlee, D. E. 2002: Pill Priory, 1996–1999: Recent Work at a Tironian House in Pembrokeshire, Medieval Archaeology 46, 41–80.
- Ludwig, T. – Müller, O. – Widdra-Spiess, I. 2000: Die Einhard-Basilika in Steinbach bei Michelstadt im Odenwald. Mainz.
- Lutz, D. 1982: Die ehemalige ellwangische Propstei Wiesenbach, Rhein – Neckar – Kreis, Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg 1982, 203–207.
- Mahany, C. 1966: Grafton Regis, Medieval Archaeology 10, 202–204.
- Marzoff, P. 1996: Solnhofen und der Heiligenberg bei Heidelberg. In: H. R. Sennhauser Hrsg., Wohn- und Wirtschaftsbauten frühmittelalterlicher Klöster, Zürich, 107–125.
- Matoušek, V. 1940: Zaniklé osady na bývalém panství rožmitálském, Božeňsko III, č. 2, 39–40.
- Meier, T. 2001: Die mittelalterliche und frühneuzeitliche Besiedlung auf dem Petersberg/Kleinen Madron bei Flintsbach a. Inn, Lkr. Rosenheim, Überlieferung und erste Ergebnisse der Ausgrabungen 1997/98, Bericht der bayerischen Bodendenkmalpflege 39/40 – 1998/99, 303–318.
- Moravec, B. 1910: Krása lesův – Kostelík, Lesní stráž X, č. 3, 50.
- Nováček, K. 1997: Nádoba z mincovního nálezu v Kolvíně, Podbrdsko 4, 171–172.
- Novobilský, M. – Rožmberský, P. 1995: Hrad Drštka u Skořic. Plzeň.
- Plitek, K.-H. Hrsg. 1982: Kloster tom Roden. Eine archäologische Entdeckung in Westfalen. Münster.
- Podlaha, A. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu rokcanském. Praha.
- Regele, G. 1999: Neue Erkenntnisse zur Saalfelder Propstei in Coburg, Das archäologische Jahr in Bayern 1999, 125–127.
- Reichertová, K. 1985: Proboštví ostrovského kláštera na vrchu Velízu, Památky archeologické 76, 168–183.
- Reynaud, J.-F. – Pacaut, M. – Wullschleger, M. dir. 2002: Espaces monastiques ruraux en Rhône-Alpes. Documents d'archéologie en Rhône-Alpes et en Auvergne No 23. Lyon.
- Rožmberský, P. 1989: Kolvín (voj. újezd Brdy). In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 80.

- Rybníčková E. 1980: Die Entwicklung der Vegetation und Flora im südlichen Teil der Böhmischo-Mährischen Höhe während des Spätglazials und Holozäns. Praha.
- Ryder, P. 2000: Finchale Priory. Swindon.
- Samek, B. red. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1. Praha.
- Sedláček, A. 1997: Hrady, zámky a tvrze Království Českého 11. Prácheňsko. Praha.
- Smolová, V. 2007: Benediktinské proboštství na Teslíně, Podbrdsko 14, 7–32.
- Sommer, P. 1991: První dvě století benediktinských klášterů v Čechách. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 75–100.
- Svoboda, L. 1998: Klášter v Pohledu, Průzkumy památek V/1, 61–84.
- Untermann, M. 1996: Das „Mönchhaus“ in der früh- und hochmittelalterlichen Klosteranlage. Beobachtungen zu Lage und Raumaufteilung des Klausur-Ostflügels. In: H. R. Sennhauser Hrsg., *Wohn- und Wirtschaftsbauten frühmittelalterlicher Klöster*, Zürich, 233–257.
- 2001: Die archäologische Erforschung der Insel Reichenau. In: M. Untermann Hrsg., *Kloster Reichenau im Bodensee*. UNESCO Weltkulturerbe, Stuttgart, 157–171.
- 2003: Ausgrabungen und Bauuntersuchungen in Klöstern, Grangien und Stadthöfen. Forschungsbericht und kommentierte Bibliographie. Berlin.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha.
- Walters, C. C. 1974: *Monastic Archaeology in Egypt*. Warminster.
- Wand, N. 2001: Das frühkarolingische Missionskloster St. Brigida in der Bärburg bei Fritzlar-Ungedanken (Schwalm-Eder-Kreis). In: E. Pohl – U. Recker – C. Theune Hrsg., *Archäologisches Zellwerk*. Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für H. Roth, Rahden, 509–529.
- Wolf, V. 1970: Vrchlabské proboštství v dějinách kraje na nejhořejším Labi. In: *Krkonoše – Podkrkonoší* 5, Hradec Králové, 18–27.
- Zippel, D. 1985: Eine mittelalterliche Kirchenanlage bei Rehburg, *Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen* 84. Ausgrabungen in Niedersachsen – Archäologische Denkmalpflege 1979, 294–295.

Praepositura in solitudo: The Ostrov cell of Baštiny (Teslín) and the archaeology of the smallest monastic foundations

Interest in the matter of small monastic dependencies (prieories, cells) only began to develop in the Czech lands in recent years. The research is limited by the fundamental lack of written sources and also by the fact that the vast majority of priory churches and monastery buildings were destroyed in consequence of two waves of secularisation: the Hussite wave in the 1st half of the 15th century and the monastic dissolution at the end of the 18th century. Despite the late arrival of the phenomenon of daughter houses in Bohemia (we have no indications of their existence before the 12th century), it is clear that at the time of their greatest development – in the 14th century – they were not a marginal phenomenon, even though their support from the side of Benedictine and Cistercian mother houses differed markedly.

The study is based on the results of a survey of the deserted cell of Baštiny (Teslín), found in a very remote position in the natural upland environment of a forested area of Brdy, which has been a closed area designated for military exercises since 1929. Monastic settlement has been documented here in documentary sources from 1385–1416; it was subordinated to the Monastery of Saint John the Baptist in Ostrov and became deserted probably as a consequence of direct military intervention by Hussite forces at the beginning of 1421. A survey was conducted in the summer of 2008 and was combined with palynological and chemical examination of peat sediments. In addition to the basic documentary aims, the survey also covered some more general issues concerning the spatial structure of the priory and the nature of its background.

Despite some early modern surface disturbance (an attempt to mine ores or stone, the production of charcoal), the basic spatial pattern of the small monastic site was recognized. The site was located on the north-eastern slope above a small stream on which a fishpond cascade was formed in the Middle Ages. The main building was a long, walled single-aisle church with a short, polygonal enclosed

choir – a markedly over-dimensioned building, having precise counterpart in the architecture of Cistercian nunneries in Bohemia in the 1st half of the 14th century. Found to the north of it were the isolated remains of smallish buildings spread out over a large area and including the ruins of a residential (?) tower (feature No. 2). South of the church, one of the medieval buildings (feature No. 5) could be reconstructed thanks to the extraordinary state of surface preservation. The building was a wooden structure on stone foundations with two spaces: a square room with a heating unit in the middle, and with a narrow hall adjacent on the northern side. Surface finds of ceramic fragments from the entire site have been dated to the first half of the 15th century, with the exception of two fragments that could be from a period from the 13th to the 1st half of the 14th century.

Environmental research, together with documentary sources, indicates a low degree of development of the monastery's residential and economic background. Clearly anthropogenic indicators in the pollen spectrum relating to the corn cultivation and possibly to the beechwood cleaning (production of charcoal?) are limited to the upper, markedly degraded layer of the peat sediment, which cannot be dated with sufficient precision. An increase of immission concentrations of lead in the same layer indicates, however, that its establishment can be linked to the early modern colonisation and industrial activities, in particular of the nearby ironworks in Padrť. The land of the priory was evidently limited to a smaller, extensively used agricultural enclave close to the site and the existence of a settlement site held by the Baštiny cell has not yet been documented.

A conspicuous characteristic of the monastery is its ground plan. Despite of presence of some signs of planning, the buildings are placed mostly randomly, are isolated and lack a link to the church. In Western Europe, even this smallest category of foundations – in the vast majority of cases – was subject to strict architectural regulation due to the cenobitic principle and the requirement of the reclusion in the spirit of the Rule of St. Benedict, and the priories look like miniature versions of monasteries, albeit often reduced in various ways. We are able to find parallels with the loose construction of the Baštiny cell more in the environment of collective hermitages surviving on the peripheries of high and late medieval Europe, albeit they are not very well-known archaeologically. The beginnings of the cell as a hermitage remain a hypothesis and a topic for a further stage of research, as well as making comparisons with claustral buildings of other Bohemian dependencies, architectural knowledge of which is practically non-existent. At the same time, it is possible to believe that the monumental structure of the church was to be the first step in the incomplete transformation of the cell into a more developed site, which would support the Ostrov monastery in its attempts to enforce its property interests in the region.

English by *Robin Cassling*